

Мр ДРАГАН СУБОТИЋ

**ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РАДНИШТВА
У ЧАЧКУ У ПРВИМ ГОДИНАМА XX ВЕКА**

I

Продор социјалистичких идеја у другој половини XIX века у Србију кроз социјалистичко учење Светозара Марковића оставило је утицај и на радништво и учене људе чачанског краја. Развој капиталистичких производних снага довео је до развитка почетних облика индустријског начина производње, тако да Чачак, који је 1895. године имао 3.607 становника, постаје значајан привредни и друштвени центар овог дела Западног Поморавља развијајући занатство и трговину са другим крајевима Србије. Овакав процес привредног и друштвеног развоја јавља се већ половином XIX века. По попису из 1863. године, „Чачак је имао 190 занатлија, 126 слуга, 62 калфе, 52 надничара, 49 чиновника, 45 трговаца, 21 кафецију“.¹

Први индустријски објекти настали су у Чачку у другој половини XIX века: 1850. године започиње рад Фабрика пива,² а 1880. и први парни млин. Развој занатства и трговине, као и ин-

дустијског начина производње, условљавали су појаву кредитно-монетарних односа. Тако Чачак још 1871. године, међу пет округа у Србији, добија Окружну штедионицу, што представља велики догађај у историји развоја новчано-кредитних установа. Ово се догодило 2. априла 1885. године.³ Неколико година касније, тачније 1892, „установљен је у Чачку новчани завод на удеонице“ (акције) под именом „Чачанска задруга за међусобно помагање и штедњу“⁴ у циљу помагања развоја почетних облика индустријске производње, заната, трговине, ситног предузетништва. Почетком XX века развијају се саобраћајне везе са другим деловима Србије, а у Овчарско-кабларској клисури „26. априла 1901. године основано је Српско електрично друштво „Овчар и Каблар“ у сврху експлоатације водене снаге на Западној Морави за осветљење Чачка, Г. Милановца и Крагујевца“.⁵

Чачанско радништво, организовано у занатлијске савезе абаџијских, опанчарских и историјских радника, основало је већ 1898. године „Друштво за помагање у случају болести и смрти“⁶ за своје чланове, што представља појавни облик класног организовања радничке класе, не само у Србији, већ и у другим југословенским земљама.⁷ Велики утицај на развој социјалистичке мисли и идеја и њихово пропагирање међу радницима имали су професори Чачанске гимназије, који су били социјалистички опредељени, Ратко Пенезић и Милева Петковић — Лазовић. Они уносе социјалистичке идеје међу ученике. Тако ће из редова ученика понићи Филип Филиповић, Коста Новаковић, др Драгиша Мишовић и многи други, „који ће добити српски и југословенски значај“.⁸ Све је ово имало снажног утицаја на формирање радничке класе, која спознаје сопствене класне интересе и потребу да се организује у своја радничка удружења. Услед тешког друштвеног положаја, опанчарски радници су 1902. године организовали штрајк, чиме су протествовали против тешких услова рада (смањили су радно време са 16 на 14 часова дневно), ниских надница, обесправљеног друштвеног положаја, нарочито шегрта и калфи, који су се по Еснафској уредби⁹ налазили у положају економске и правне зависности од послодавца.

„Радничке новине“, орган Радничког савеза, касније ССДП, почетком 1903. године јављале су о тешким радним условима радника, који су у Овчарско-кабларској клисури радили на изградњи пута. Бездушна експлоатација десетак радника настављена је и

наредне године, тако да „Радничке новине“ у марту 1904. извештавају:

„Грађење пута кроз Овчарску клисуру иде врло лагано. Изгледа да се ради с онолико радника колико дођу. Предузимачи су прави експлоататори, најгоре врсте. И поред предугог рада, који је тежак и опасан, поред злочиначко ниских надница, још им се и та бедна зарада не исплаћује. Крајем месеца јануара дошло је у Чачак око 30 радника напустивши рад, да тражи наплату зараде“.¹⁰

Увиђање безпоштедне експлоатације и тешког друштвеног положаја најамних радника убрзава сазревање класне радничке свести о неопходности заједничке борбе, отпора, против газда „џифтарије“. Зато су чачански радници у допису „Радничким новинама“ писали:

„Да, све је допуштено, све је „по правди“ кад се хоће да скине с радничких леђа, кад треба закинути од бедне наднице радникове. Ту је и послодавац, и полиција, и држава и сви. Али ми ћемо се умети помоћи. У борби је само спас. Ми ћемо се, преко наше организације, умети борити. Социјалистичко те поздравља, драги друже уреднице од Чачанина“.¹¹

Велики подстицај за организовање радништва у виду општих радничких друштава широм Србије имало је оснивање Београдског радничког друштва, а касније, после мартовских демонстрација 1903. године, и Српске социјал-демократске партије. Период уочи оснивања ССДП, кога карактерише формирање радничких друштава широм Србије, утицао је и на политичко организовање радништва у чачанском крају. „Радничке новине“ су у јулу 1903. извештавале: „Организација радничка у Чачку постићиће ових дана. Покрет је озбиљан и даје наде да ће успех бити задовољавајући“¹² да би касније, у броју 30 од 9. јула 1903. године, известила да је „са збора чачанских радника послат социјал-демократски поздрав Нишком радничком збору“¹³ „Радничке новине“ су и у наредном броју, од 11. јула 1903, писале, о организовању радништва у Чачку:

„Чачански радници, осећајући сву тежину свога положаја, следовали су примеру осталих другова у Србији. Сазвали су збор и организовали Чачанско Радничко Друштво — Сматрајући организовање радничке класе као неопходну потребу за борбу против модерног ropства капиталистичке експлоатације, усвојили су да друштво ступа у Раднички савез“.¹⁴

Чачанска буржоазија, увидевши да велику опасност за њихове класне интересе представља организовано радништво, по растурању летака 5. јула 1903. године, у којима се радништво позива

на свој збор, на све начине је покушавала да омета овај раднички састанак. Међутим, класно свесно радништво у огромном броју дошло је на овај збор, на коме су једногласно усвојена Правила Чачанског радничког друштва и изабрала привремену управу: председник Ђ. А. Берберовић, потпредседник Влада Вуксановић, благајник Радомир З. Ивановић и деловође М. Павловић.¹⁵ Збору су пристигли поздрави и честитке бројних организованих радника широм Србије: Крагујевца, Београдског радничког друштва и Радничког Савеза. Поздравни телеграм радничком збору у Чачку послали су и ужички радници: „Поздрављамо почетак рада. Живели радници. Живела социјал-демократија. Димитрије Туцовић, Гвозден Петровић, Таса Милојевић“.¹⁶

Упоредна анализа Правила Београдског радничког друштва из марта 1901. године, бројних правила радничких друштава која су усвајана у току 1903. и почетком 1904. по варошима Србије (Ужице, Књажевац, Шабац, Пожаревац) са Правилима Чачанског радничког друштва из 1903. указују на неколико елемената:

— многобројно радништво Србије, тиме и чачанског краја, постало је свесно свог социјалног друштвеног положаја у условима беспопштене експлоатације, која од занатских радионица постепено прелази у облике индустријског начина производње и расподеле. Зато је основни задатак Чачанског радничког друштва, како је истакнуто у члану 2 Правила „буђење класне свести код радника и рад на удруживању радника у њихове стручне организације“,¹⁷

— потреба о сопственом организовању постаје све више изражена. Тако се од почетних облика организовања занатлијских савеза, општих радничких друштава и удружења, све више јавља свест о потреби стварања услова за образовање сопствене радничко-класне организације, Српске социјалдемократске партије. О томе су писале и „Радничке новине“ у марту 1902. године:

„Кад класну свест о свом тешком положају и особитом задатку удруже са знањем и способностима, кад се створи неодољива потреба за политичку акцију — онда су и српски радници стали на једно чврсто земљиште на коме ће успешно моћи водити борбу против буржоазије и свега данашњег друштвеног уређења. Тада они неће бити више туђе оруђе нити ичија играчка, јер ће бити политички васпитани и чврсто организовани у своју радничку партију. То нека буде у првом реду задатак српског пролетера“.¹⁸

Радници Чачка и околине, каже се у Правилима, оснивају „Чачанско радничко друштво, које ће радити на умом, моралном и материјалном унапређењу својих чланова“.¹⁹ Слично правилима других радничких друштава у члану 2 се каже:

ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РАДНИШТВА У ЧАЧКУ
У ПРВИМ ГОДИНАМА XX ВЕКА

- „Свој циљ друштво ће постизати:
а) расправљањем појединих питања из радничког и општег друштвеног живота
б) оснивањем читаонице и књижнице
в) приређивањем вечерњих и недељних курсева ради давања општег образовања својих чланова из свега онога што ће радника умно унапредити и душевно облагородити,
г) приређивањем јавних предавања, забава и друштвених весеља
д) оснивањем једног одбора који ће одређивати извесну помоћ радницима са стране, који би дошли ради тражења посла. Правила за овај одбор нарочито ће се израдити“.²⁰

У Правилима је детаљно регулисан начин организовања: избор управног одбора, рад скупштина — редовних и ванредних у члановима 8—14; статус чланства — редовни члан утемељивач, добротвор, помажући члан-члан 5—7; као и располагање финансијским средствима „за постизање друштвених задатака а) улози чланства б) приходи од забава, свечаности, добровољни прилози за васпитање и остали приходи“.²¹

Радничко друштво придавало је велики значај социјалном аспекту живота радника и њихових породица. Слично Друштву за помагање у случају болести и смрти из 1898. године, кога је основало чачанско радништво, у члану 3 Правила Чачанског радничког друштва из 1903. каже се: „Да би друштво што боље вршило свој задатак, оно ће у споразуму са Радничким Савезом радити на уређењу питања о осигурању својих чланова у болести, смрти, и несрећним случајевима“.²²

Осећајући сву тежину и беду сопственог друштвеног положаја чачанско радништво се у бројним акцијама солидарисало са радничком класом Србије, која се, окупљена око Главног радничког савеза и листа „Радничке новине“, борила против апсолутистичког и неправедног друштвеног система, заснованог на експлоатацији најширих народних слојева града и села. Зато се у Правилима Чачанског радничког друштва наглашава да „Друштво ступа у везу са Главним Радничким Савезом по Правилима тог Савеза“ и „Друштво престаје кад број чланова редовних спадне испод 10, или кад то скупштина реши. Имовина Друштва предаје се на чување Радничком савезу до појаве нове организације; ако се за 10 година после ликвидације не образује Друштво са сличним циљем, имовина прелази у Раднички Савез чл. 20“.²⁴

Правила Чачанског радничког друштва од 14. јула оверена су 16. јула 1903. у Начелству окружја чачанског. Тада се као оснивачи помињу: Влада Вуксановић, обућарски радник, Милан С. Павловић, кројачки радник, Милосав Вучетић, коларски радник, Ми-

лета М. Ђурчић, опанчарски радник, Никола Ј. Деспотовић, кројачки радник, Мијаило Јанковић, столарски радник, Тодор Ивановић, јорганџијски радник, Петар Новаковић, опанчарски радник, Теофило Васић, браварски радник, Радомир Ивановић, абацијски радник, Богдан Љ. Гојковић, абацијски радник, Драгомир Јовановић, терзијски радник, Радомир Савовић, терзијски радник, Никола Илић, ткачки радник, и Војислав Стефановић, коларски радник. Већ 13. јула 1903. чачански радници поручили су радничком збору у Шапцу:

„Пружамо вам братске руке. Живела социјал-демократија; организовани другови: Драгољуб Бајагић, Влада Вуксановић, Милан Војловић, Мијаило Јовановић — Бур, Радомир Ивановић, Драгомир Миловановић, Светолик Јанковић, Радомир Илић — терзија, Јеремија Бујосевић, Радован Лукић, Сретен Милић, Раденко Солдатовић, Милосав Вучетић, Радомир Савовић, Јован Петровић“.²⁵

Касније и телеграм пожаревачком збору јула 1903. године:

„Организовани другови шаљу вам братски поздрав. Напред. Другови: Драгољуб Гагић, Милан Павловић, Радомир Ивановић, Светолик Јанковић, Никола Атанацковић, Стојић, Рад. Јовановић, Петровић, Илија Белосавац“.²⁶

Већ половином августа 1903. године „Радничке новине“ су известиле са прве ванредне скупштине чачанских радника:

„Скупштину је отворио привремени потпредседник Влада Вуксановић давши реч другу Миловановићу. Друг Миловановић је дуго говорио о теми: „Ко си, одакле си, и куда ћеш“. У тој је теми говорник најјасније оцртао „социјалисту“, показао одакле социјализам води своје порекло, јаким разлозима доказао припадност и праведност његову, па затим објаснио циљ социјализма као и његов сигурни напредак и остварење“.²⁷

Чачанска ћифтарија покушавала је, како су писале „Радничке новине“, да омете политичко организовање и окупљање чачанских радника ометајући збор и прекидајући говорника.

„Затим се усвајао извештај о раду привремене управе, и приступило се избору сталне управе. Друг Миловановић је „говорио о праву гласа који данас постоји и о праву гласа које социјализам тражи. Најзад је јасно истакао да оно „бедно право гласа“ прошастим режимом и позвао је другове да се достојно и потпуно послуже овом драгоценшћу коју им начела социјализма причају“.²⁸

На првој редовној скупштини Чачанског радничког друштва радници су за претседника изабрали Владу Вуксановића, обућарског радника, за потпредседника Милутина Николића, абацијског радника, за деловођу Николу Ј. Деспотовића, кројачког радника,

за чланове управе: Радомира Савовића, терзију, Николу Илића, ткачког радника, Михаила Јовановића, столарског радника, Миљенка Ђукића, кројачког радника, Теофила Васиљевића, браварског радника, за чланове Надзорног одбора: Милету Ђурчића, опанчарског радника, Драгомира Јовановића, абацијског радника, Петра Новковића, опанчарског радника, Другутина Станојловића, столарског радника; за књижничара Милету Ђурчића, опанчарског радника. Анализом извештаја о раду благајне од 6. јула до 31. августа 1903. године, види се, да је Чачанско радничко друштво имало 96 чланова.²⁹

Огроман значај за развој радничког социјалдемократског покрета у чачанском крају имао је окружни социјалдемократски збор, одржан 24. августа 1903. у Чачку,³⁰ коме је присуствовао и Димитрије Туцовић, тада већ истакнути члан Српске социјалдемократске партије, секретар Београдског радничког друштва и ватрени поборник социјализма у Србији. Туцовић је тада говорио о програму ССДП, о порезима, монополима и догађајима у Нишу, где је, крајем августа 1903. године, откривена група контразаверника у нишком гарнизону. О томе су „Радничке новине“ писале 2. септембра 1903. године:

„Августа двадесетичетвртог одржат је окружни социјал демократски збор у Чачку, коме је присуствовао друг Димитрије Туцовић. На збору је објашњавао програм Социјал демократске странке и то на такав начин, да је изазвао велико одушевљење код слушалаца. Говорник, друг Туцовић, образложио је зашто радници морају водити самосталну политику и морају имати своју социјал демократску странку. Затим је друг Туцовић узео неколике тачке нашег програма, нарочито о монополима и порезу, и говорио специјално о њима“.³¹

Анализа Програма Српске социјалдемократске партије, усвојеног на конгресу 20. јула 1903. године, указује да је Туцовић на окружном социјалдемократском збору објашњавао радништву Чачка и околине класно политичку суштину, улогу и значај капиталистичке експлоатације у Србији. О томе у програму ССДП, између осталог пише:

„Августа двадесетичетвртог одржат је окружни социјал демократски потискивање разбијеног ситног газдинства, иде развиће простих алата у машине и диновско повећање продуктивности човечијег рада. Али све користи овог преображаја монополишту капиталисти и великопоседници. За пролетаријат и средње слојеве, који су у пропадању, ситни сопственици по варошима и сељаци — овај преображај значи повећање несигурности њихова опстанка, гомилање беде, притисака, упуштавања понижавања и глобљења“.³²

Чачанско радништво било је 1903. године још увек организовано у оквиру Радничког друштва, па је Туцовић велики значај у говору на окружном социјалдемократском збору придао потреби радничке класе за сопственом политичком организацијом — политичком странком, која би изражавала класно-политичке интересе радника, усмерене ка укидању експлоатације и друштвене неједнакости. Програм Српске социјалдемократске странке, залажући се за „укидање класинске владавине, па и самих класа и за једнака права и једнаке дужности свијух без разлике пола и порекла“, јасно је указивао да „борба радничке класе против капиталистичког експлоатисања неминовно... политичка борба. Без политичких права не може радничка класа видети своју економску борбу нити развити своје економске организације. Она не може извојевати прелазак средстава за производњу у општу својину, док не задобије политичку силу. Ову борбу радничке класе развити у свесну и једнообразну и показати јој њен од природе нужан циљ — то је задатак Социјалдемократске странке“.³³

Чачанско радништво, припремајући окружни социјалдемократски збор 24. августа 1903. придружило се организованој акцији радништва Србије³⁴ у осуди официрске завере у нишком гарнизону и насртаја на радничку класу у овој вароши.³⁵ Туцовић је вероватно учествовао у писању резолуције овог збора.³⁶ „Радничке новине“, извештавајући о збору, у чланку „Наши дописи“, 2. септембра 1903. сведочиле су:

„После се прешло на догађаје у Нишу, и пошто се о њима говорило донета је једногласна ова

РЕЗОЛУЦИЈА

Многобројно посећен Окружни социјал демократски збор у Чачку 24. августа 1903. године, најодлучније осуђује покушаје војске да протуре свој ђеф у јавном животу српског народа.

Желећи као социјал демократе да зајемчимо народу потпуну самосталност у решавању свијух ствари, ми гледамо у потајним претњама војске помаљање зверских зуба милитаризма, који би хтео да врши средњовековно право јачега, и на бајонетима да заснива војну диктатуру у земљи.

Као борци против свијух стубова реакције и самовлашћа ми ћемо се одлучно борити и против незадовољних и напуштених војних старешина, који вођени заслепљеном себичношћу ометају политичко и културно развијање Србије као што су га многобројне солдатеске реакционарне владе у прошлости ометале“.³⁷

Другом конгресу Радничког савеза, одржаног септембра 1903. године у Београду, као делегат Чачанског радничког друштва, при-

суествовао је Драгољуб Гогић. Како извештавају „Радничке новине“ у септембру 1903. године, „Гогић је био против предлога да је сваки радник обавезан да купује „Радничке новине“ и предложио да се то препусти личним могућностима радника, што је прихваћено“.

Организовање радника у сопствену организацију, са јасно израженим класним интересима и циљевима, подразумевало је, у ондашњим друштвено-политичким условима у Србији, дијалектичку повезаност и условљеност економских и политичких интереса радничке класе, што је нарочито дошло до изражаја у 1903. и почетком 1904. године, када су формиран модерни синдикати и проширена мрежа подбора и повереништава у унутрашњости. Већ 1902. године „Радничке новине“, у чланку „Економска и политичка борба“, писале су:

„Нашим друговима треба да буде јасна и необорива ствар „без политичке борбе“ не да се замислити потпун и успешан рад пролетаријата где год га има. Економска и политичка борба тесно су везане међу собом; једна без друге не може да обстоје. Али српски пролетаријат може успешно да ради на побољшању свога положаја, он мора да буде политички васпитан, свестан и јак. У почетку, према својој снази — у даљој борби он ће постојати све моћнији и моћнији. То нека буде обећање наших другова; за њега нека раде, за њега нека се боре“.³⁹

Прерастање општих радничких удружења у снажније организационе политичке облике, при чему се Димитрије Туцовић залагао за реорганизацију радничког покрета у Србији на марксистичким основама, осетило се и међу радницима чачанског краја. У Правилима Чачанског радничког друштва, у члану 3, поред осталог, каже се: да ће свој циљ друштво постизавати „оснивањем једног одбора који ће одређивати извесну помоћ радницима са стране, који би дошли ради тражења посла. Правила за овај одбор нарочито ће се израдити“.³⁹

Крајем 1903. године „Радничке новине“ су писале:

„Абацијски радници који су путовали за Чачак, јавља се да не траже посао код мајстора, док се не јаве у Радничко друштво које ће их упутити код кога да траже посао“.⁴⁰

У изборима у унутрашњости, по окрузима, 14. септембра 1903. године Социјалдемократска партија је у варошима добила свега 2.548 гласова од укупно 465.091 правних гласача по окрузима.⁴¹ У напису „Избори у унутрашњости“ „Радничким новинама“ из септембра 1903. године види се да је за социјалисте у Чачку гласало 11, а за све друге партије 434 гласача, што је веома мало у односу на Лесковац, где су социјалдемократи на поновним изборима у

вароши добили чак 259 гласова.⁴² Сагледавајући објективне узроке и сумирајући резултате ових избора „Радничке новине“, орган српског радништва, писале су:

„Верујемо да многи другови немају право гласа, јер немају од чега да плате порез, али позитивно знамо да их је велики део гласао за друге партије. Ми не тражимо оно што не може да буде, али смо склони да жигосемо сваког који свој глас даје буржоаским партијама, кад већ постоји радничка странка и кад она истиче своје кандидате. Такви су радници и несвесни и несавесни, а нарочито они који су већ у организацији, који осећају потребу да се организују и траже поправку свога положаја. Ми скрећемо пажњу на то, да све организације скупа у овом тренутку не вреде толико, колико вреди политичко издвајање од буржоазије. Тек када се почну политички издвајати радници постају репектабл, тек онда њихове економске организације добијају значај и углед који оне требају да имају. Бити у организацији а гласати против радничких кандидата значи много већу штету самој ствари, но што јој користи“.⁴³

Социјалистички раднички покрет Србије почетком XX века карактерисао је висок степен унутарпартијске демократије. Чланство је готово увек благовремено упознавано са партијским одлукама, програмом, статутом, прогласима, али и финансијским пословима. Ово се најбоље види и из „Радничких новина“, које су објављивале извештаје о раду благајни многих месних, варошких радничких друштава. Тако су „Радничке новине“ 12. септембра 1903. објавиле и извештај о раду благајне Чачанског радничког друштва од 6. јула до 31. августа 1903. године потписан 31. августа од стране председника Владе Вуксановића, благајника Богдана Гојковића, деловође Николе П. Деспотовића, чланова управе и Надзорног одбора. Овакав начин обавештавања најширег чланства Радничког савеза и ССДП посредством „Радничких новина“ представља израз демократских односа и поверења, који су владали међу радницима. Ово је настављено и наредних година. Тако су „Радничке новине“ 20. марта 1904. године донеле биланс касе Чачанског радничког друштва.⁴⁴ На овај начин чачански радници пратили су рад Радничког друштва и имали увид у свеукупну активност извршних и управних органа.

Слично радничким друштвима у Београду,⁴⁵ Ужицу,⁴⁶ Пожаревцу и Књажевцу, чачански радници основали су књижницу и читаоницу, што је као циљ истакнуто у Правилима Чачанског радничког друштва, основаном да ради на умном, моралном и материјалном унапређењу својих чланова. На првој ванредној скупштини, 5 (18). јула 1903. године, чачански радници су за књижничара изабрали Милету Ђурчића, опанчарског радника, истакну-

тог радничког трибуна, који је као дописник „Радничких новина“ често писао о борби радничке класе Чачка за своја права. „Радничке новине“ су у октобру 1903. године јавиле:

„Чачанском Радничком друштву поклонили су књиге: Милета Ђурчић — 14 комада, Влада Буксановић — 10 к., Радомир Пеовић — 4 ком., Анастас Ђ. Консадиновић 6 ком., Секула Ристић и његова Даринка 4 к., Михаило Јовановић 4 к., Милан С. Павловић 4 к., Стратимир Ђорђевић 1 к., Лазар Ристић 1 к., Драгомир Новаковић 3 к., Милун Куртовић 3 к., Радомир Ивановић 1 к., Иван Чековић 3 к. Управа чачанског Радничког друштва изјављује горе наменованим друговима највећу благодарност. Књижничар чачанског Радничког друштва умољава све пријатеље просвете да изволе по могућству учинити прилоге у књигама Читаонице“.⁴⁷

Поседујући сам за оно време велику библиотеку и окупљајући око себе напредне раднике, Милета Ђурчић постао је омиљена личност међу чачанским радницима, ватрени пропагатор социјалистичких идеја Светозара Марковића, сарадник Димитрија Туцовића и савременик Косте Новаковића и Филипа Филиповића, рођених у Чачку, у коме су се у младим данима школовали, а касније и постали истакнуте личности југословенског радничког покрета.

Схватајући колики значај за образовање радништва има социјалистичко просвећивање и упознавање радника са суштином капиталистичког друштва и неправедних односа експлоатације на којој се оно заснива, социјалдемократски раднички покрет Србије покретао је низ интересантних издања и брошура у циљу буђења класне свести радништва широм Србије.⁴⁸ Тако су се чачански радници, већ 1904. године, на основу огласа у „Радничким новинама“ од 24. јануара, могли претплатити на другу књигу, свеска I, часописа „Живот“. „Радничке новине“ писале су у овом часопису:

„У политичком погледу стајаће на гледишту српске социјалне демократије и један од најважнијих задатака биће му, да развије и политичку и економску борбу, воспита радничку интелигенцију. Стога своје читаоце тражи у првом реду међу партијским друговима који ће у часопису наћи духовног подстицаја и у питањима ван области свакодневног живота. У другом делу, он је намењен оном делу образованих људи, који су ван оквира социјал демократске партије, али који схватају значај пролетерске класне борбе и који је желе проучавати“.

Радништво Чачка, захваљујући Радничкој читаоници, упознало се са социјалистичким идејама Светозара Марковића, Карла Маркса, Фридриха Енгелса и Ласала, што је имало велики значај за формирање класно свесног пролетаријата и развој радничког покрета у овом делу Србије. Велику улогу имала је и напредна

социјалистичка штампа, нарочито „Радничке новине“ и крагујевачки „Радник“, али су Чачани били неуредне платише: у „Радничким новинама“ често су излазиле „опомене“ неуредним претплатницима. О размаху напредне социјалистичке мисли и жеље радништва да што више научи и сазна, најбоље сведочи овај допис месне организације из Чачка објављен у Радничким новинама 17. септембра 1905. године:

„Месна организација у Чачку позива сва она лица која су однела на читање па до сада нису вратила књиге из чачанског Радничког друштва, да их врате што пре, иначе ће им имена бити изнесена на јавност, а они оптужени суду. Месна организација са подборима синдиката издаје организованим радницима књиге на читање“.

II

У првој половини 1904. године радништво Чачка организовало је збор, на коме је присуствовало преко 600 лица; међу којима и приличан број сељака и радника из Горњег Милановца, који су дошли да присуствују манифестацији чачанских радника.¹ Крагујевачки догађаји на Петровдан, 29. јуна 1904. године, када је група официра насрнула на раднике „снажно су осуђени на збору чачанских радника 4. јула 1904. Тада се радништво zaloжило за народну, а не стајаћу војску. Правник Драгиша Васић, како су извештавале „Радничке новине“ 4. августа 1904. године „говорио је о развоју социјализма у Србији, док се Миловановић прво запитао „да ли има радничког питања у Србији, Чачку“, говорећи дуго, упркос бурним провокацијама убачених агената буржоазије, о гоњењу радника у Чачку, од стране власника, о распису министра унутрашњих дела, после кога могу настати кобне последице.“² Миловановић је указао и на тежак друштвени положај србијанског села. Доказао је, помоћу статистичких података, да има пролетера и на селу:

„Изневши доказе да они последње средство, Земљорадничке задруге, не могу да спрече пролетаризирање сељака, навевши као доказ томе један пример из рада оближње задруге, показао је, да је једино Социјал-демократска странка спас за пролетаризованог сељака. Маса сељака бурно се одазвала са: „Живела социјал-демократија“.

Овакво сагледавање објективних друштвено-економских услова положаја и праваца даљег развоја србијанског пролетаризованог сељаштва половином 1904. од велике је важности, посебно

ако се има у виду чињеница да је тек после Седмог партијског конгреса 1910. године дошло до оснивања месних организација СС-ДП по селима Србије на основу упутства „Правила организације ССДП на селу“. Радници Чачка и Горњег Милановца, сељаци и сиротиња, окупљени на збору, „бурним узвицима Живела социјал-демократија, Доле са државним ударима“⁶ донели су Резолуцију, која гласи:

„Раднички социјал-демократски збор одржан 25. јула 1904. године у Чачку, доноси ову

РЕЗОЛУЦИЈУ

1. Нашавши истинит извештај о Крагујевачком кравалу једино у својим Радничким новинама и у данашњем говору свога друга Миловановића, који је лично одмах по вандалском официрском нападу посетио Крагујевац, једногласно прима одлуку својих Београдских другова.⁶

2. Видећи на једној страни да се на очиглед власти као законских чувара газе закони од појединих грађана, а на другој радници ни криви ни дужни по ћефу заинтересованих власника затварају, траже од надлежних да се заштити Устав, јер се тиме ништи његов члан 7-ми.

3. Пошто социјална демократија својим кравим 23-ћим мартом има највише заслуга за ово „ново стање“ то с правом оптужује јавном мњењу и народним посланицима, министра Протића, који се дрзнуо да баш социјалној — Демократији право слободе закрати; и

4. Збор налази да министар Протић, учинивши овим својим расписом корак уназад, корак ка реакцији, показује вољу и за даљи рад у том назадном правцу. А како је социјал-демократска партија верни заштитник прогреса, то збор изјављује да ће све жртвовати за ово крвљу стечено уставно и законско право“.

Миловановић је, говорећи на збору, истакао неопходност постојања јединствене радничко-класне свести, интереса и потреба, па је „на завршетку... довео у једнодушни склад раднички покрет у Чачку, и раднички покрет у Србији, обухватајући ту раднички покрет на селу, износећи пред збор јасну слику свесних бораца који сачињавају социјалдемократију и тиме завршује свој дуги говор који је трајао 2 часа“.⁷ Збору су стигли бројни поздравни организованих радника из Ужица, Лесковца, Ивањице и Пожаревца. Тиме се још једном доказала солидарност и јединство радника широм Србије, који су се, поздрављајући збор чачанских радника, још више окупљали око Радничког савеза и Српске социјалдемократске партије, знајући да само организовани и класно свесни могу укинути неправедне друштвене односе, засноване на експлоатацији, бедности и сиромаштву радничке класе.

На процес класно-политичког организовања и збијања редова чачанских радника буржоазија је одговорила насиљем над радништвом, погоршавањем животних и радних услова, отпуштањем

са посла, због тога су већ почетком 1904. године настали сукоби између радника и послодаваца. Димитрије Туцовић је, у чланку „Година дана гоњења и жртава“, писао: „Крајем јануара 1904. године 30 радника што су радили на Овчарском путу напусте посао и дођу у Чачак да се жале начелству. Али их начелство протера“.⁸ Притисак и протеривање истакнутих радника социјалдемократата настављено је: неколико месеци касније. „Началник округа Чачанског, радикалац Обрад Благојевић, протерао је друга Винка Арноса стражарно у Босну“.⁹

Организовани у своје синдикате, радничке организације и удружења, абацијски радници су средином 1904. године штрајковали захтевајући смањење радног дана, повећање надница, боље животне и радне услове: „Јуна 1904. године полиција похапсила чланове штрајкачког одбора абацијских радника у Чачку и казнила 6 са по 16 дана затвора и 6 са по 10“.¹⁰ Димитрије Туцовић је у чланку писао „5. септембра 1904. године чачански познати кмет разбојник, родом из Старог Влаха, пређе черугџија, данас банкрот посматрао је како су општински пандури пребијали раднике другове Владу Вуксановића и Михаила Јовановића“.¹¹ Насилничко понашање власти према Владу Вуксановићу, обућарском раднику, истакнутом радничком трибуну, председнику Чачанског радничког друштва, и Михаилу Јовановићу, столарском раднику, члану управе, није прошло незапажено. „Радничке новине“ су 15. септембра 1904. извештавале:

„Један од наших другова добио је карту, датирану у Чачку, 7. о. м којом му јавио од речи до речи ово: „Ја испребијан од општинског кундака морам одмах кући отићи. Све је пропало“. Карту је писао један друг, врло истакнут у радничком покрсту тога места. Ми међутим још нисмо добили никаквог гласа, ма да, смо у осталом према свему томе, што је се до сад у Чачку дешавало, склони да верујемо, да је тамо збиља било неке несреће и некаквог разбојништва. Очекујемо подробнији извештај, па да нарочито проговоримо о томе, како је у овој земљи тешко водити борбу допуштено и Уставом и законом, када она није у вољи буржоаским сопацијама“.¹²

Одвојеност војске од народа и дубоке друштвене противуречности, које су 1904. године избиле у виду крвавих сукоба и обрачуна у Лесковцу и Нишу између реакционарно настројених официра и народа, поготову радништва, нису мимоишле ни Чачански округ. Тако су „Радничке новине“ 4. августа 1904. донеле белешку: „О официрском подвигу у Чачку“. У њој се говори како је 30. јула 1904. обесни поручник Божидар Загорчић насрнуо на сељака Јеротија Ацемовића и кмета Милосава Златића, који је, уз

помоћ грађана, штитио недужног и немоћног Ацемовића који је пошао на пијацу да прода нешто мало сиротиње.¹³

Противуречности различитих класних интереса, изражених у виду бројних сукоба радништва и власти, постајале су све веће. „Радничке новине“ су у априлу 1904. извештавале:

„30. пр. месеца Чачанско радничко друштво издало је плакате, позивајући раднике за прославу општеномодног Радничког Празника Првог маја. Чим су плакати растурени, управник пор. одељења Чачанског наредио је служителјима те су исте одмах покупили. Данас је већ четврти дан и управ пор. одељења не нађе за сходно да о томе штогод саопшти управи овог друштва“.¹⁴

Према сачуваном документу, у ствари посредном историјском извору, који се налази у Историјском архиву у Чачку, „Сећања учесника на развој радничког покрета у Чачку“, прослава овог радничког празника, ипак је одржана. Поворка учесника прославе кренула је од кафане „Цар Лазар“ и, када је дошла до Велике пијаце, жандарми су раднике растерали. Међутим, радници се нису збунили, кренули су другим улицама и отишли на Градски беодем, где су одржали збор.

Чачанско радништво, већ класно свесно и политички организовано у своја удружења и синдикалне пододборе, често је бојкотовало кафане, занатске радње и дућане, чији власници нису својим радницима дозвољавали организовање у синдикате и радничка друштва:

„У исто време јавно бојкотијемо — осуђујемо — због њиховог непристојног држања према радницима и њиховом друштву, ове радње:

„Хотел Крен“ Милош Главинић
„Златибор“ браћа Гавриловић
„Занатлијску касину“ Светозар Василијевић
Обућарску радњу Јована Младеновића
Берберницу Мила Шуљагића

Препоручујемо свим радницима да помену те радионице не посећују, нити у њима штогод назирују. У будуће ћемо бојкотовати и све оне, који се буду хрђаво на спрам нас и нашег Друштва понашали.

Из канцеларије Чачанског радничког друштва.
4. априла 1904. године“.¹⁵

У току 1904. у Чачку већ постоји и оснива се већи број синдикалних пододбора: опанчарски, металских, абацијских, а наредне 1905. године кожарско-прерађивачких и дрводељских радника. Синдикални покрет у Чачанском крају снажно се развијао и добијао нарочито значење после Другог конгреса Радничког савеза, о чему су писале и „Радничке новине“ у септембру 1904. године:

„Једна од највећих заслуга прошлог конгреса је сређивање нашег покрета: укидање општих радничких удружења, која су већ била преживела, и стварање синдикалних и политичких пододбора, који су синдикалну и политичку борбу увећали. Колико је та одлука била сувремена, колико је она представљала велику потребу, види се по брзом остварењу онога што је конгрес одлучио“.¹⁶

Велику улогу у развоју модерног синдиаклног покрета у Србији имао је и Димитрије Туцовић, који је у мају 1904. био на челу одбора који је израдио преднацрт нових Правила струковних синдикалних организација, а у септембру те године и иницијатор за оснивање Радничког секретаријата, коме је стављено у задатак да обавља низ важних послова већ развијеног синдикалног покрета.¹⁷

Развијеност заната у чачанском крају, нарочито опанчарског и абацијског, утицала је да се занатски радници почињу организовати у своја удружења, синдикалне пододборе, и ступају у организовану економску и политичку борбу са владајућом класом у првом реду штрајковима. Ово је постало неопходно из више разлога:

— миграција сиромашног сеоског становништва у градове (где налазе посао као слуге и шегрти), али и развој саобраћаја и трговине утичу на повећање броја заната, тако да се од времена кнеза Милоша (1836) број заната повећао у Србији са око 75 на око 135 у 1900. години,

— социјално-економски положај радника у занатству постајао је све тежи, тако да су већ осамдесетих година XIX века занати увелико пропадали. „Никаква еснафска Уредба и закон нису могли да продуже век занатлијском сталежу и заштите га од све убрзанијег нестајања. Страна индустријска роба потискивала је домаће занатске рукотворине, па су занатлије у Србији остајале све више без зараде“.¹⁸

Чачански опанчарски радници, суочени са тешким условима рада, под утицајем синдикалних покрета других струковних удружења још 1902. године повели су борбу за скраћење радног времена и повећање надница. Одбијајући да раде по 16 и више часова дневно, они су на свом збору, у јулу 1902. истакли захтев за смањење радног времена на 14 часова дневно и повећање надница. Изабрали су привремену управу, која ће се старати о спровођењу ових захтева у живот. Захтеве су поднели Опанчарском еснафу, који на њих није одговорио. Због тога је 27 радника, на збору, одржаном 4. августа, одлучило да више не ради код послодаваца који

не пристану на њихове захтеве. Суочени са одлучношћу радника, послодавци су били принуђени да попусте, па је борба радника за повољнију тарифу успешно завршена. Поводећи се за примером тада најбројнијих опанчарских радника, и чачански браварски радници истакли су захтеве за смањење радног дана од 12 на 10 часова. Мајстори, под притиском радника, пристали су да се такво радно време заведе почевши од 1. јануара 1903. године.¹⁹

По оснивању Савеза опанчарских радника у Крагујевцу створени су солидни услови за организовање опанчарских радника и у чачанском крају. Лист „Радник“, орган Месне организације ССДП у Крагујевцу, јавио је у јулу 1904. године да је основан пододбор опанчарских радника у Чачку.²⁰ На основу позива Савеза опанчарских радника да се по местима Србије опанчарски радници организују, радници из Чачка јавили су Савезу опанчарских радника у Крагујевцу да су изабрали управу. У њу су ушли: председник пододбора Никола Стефановић, благајник Драгић Цвијовић, секретар Милета Ђурчић, чланови управе Божа Грујић и Милосав Цупара, а као ревизори Божа Ристовић и Радојица Ђоковић. У помирљиви суд ушли су: Сретен Ђурђић, Драгомир Вуловић, Петар Новаковић и Јеврем Новаковић.²¹

„Радничке новине“ су у августу 1904. писале о организованој борби чачанских радника:

„Већ има више од 50 дана како штрајкују абаџијски радници; а прошло је 20 дана од како су опанчарски радници објавили штрајк. И поред великих невоља и упркос гоњењу, радници су у борби жилави. Они чак јављају: да ће кроз који дан победити у оба штрајка. Штрајкачи су захтевали: смањење радног времена, повећање награде, признање радничке организације“.²²

Према писању „Радничких новина“, крајем јуна 1904. године абаџијски радници су ступили у штрајк са захтевом за смањење радног времена, повећање надница и признавање радничке организације. Штитећи интересе послодаваца, полицијски писар Радомир Матић позвао је штрајкаче у Окружно начелство и, под претњом затвора, захтевао да се врате на посао. Пошто су ови то одбили, казнио је 12 радника затвором са образложењем да не поседују лекарско уверење. Овај штрајк, који је трајао преко 50 дана и у коме је учествовало преко 80 радника, помогли су и други синдикални пододбори у Чачку, посебно опанчарски, али и абаџијски радници из Краљева, који су сакупили између себе добровољни прилог и послали у Чачак. Упркос великој солидарности радничке класе, овај штрајк абаџијских радника, ипак, није успео.

Разлоге треба тражити првенствено у привредној кризи, која је те године захватила привреду Србије и довела до пропадања већег броја послодаваца, односно ситних занатлија.

Убрзо су се и абацијски радници организовали у свој синдикални пододбор. Из листа „Ново време“ у октобру 1904. види се да је у Чачку било 30 организованих радних радника у Месном синдикалном пододбору абацијских радника.²³ Управо због развоја класно свесног пролетаријата и његовог политичко-економског организовања, заопштраване су класне супротности. Буржоазија је настојала да на разне начине угуши напредни раднички покрет у Чачку. Прибегавала је најподлијим средствима — слала је штрајк-брехере да униште штрајк опанчарских радника. „Радник“ је писао:

„Познато је да радници опанчарски у Чачку штрајкују. Међу њима се нашло и неколико штрајкбрехера. То су ови: Радојица Ђаковић, Милован Лазаревић, Милосав Лојаница, Љубомир Кузмановић, Урош Горуновић и Вучко Радуловић. Њих треба сви другови, организовани радници да бојкотоују, да их избегавају и с њима се не друже, те да осете сву тежину своје кривице. Ми са своје стране сажалевамо овакве раднике који не поимају солидарност радничку, и желимо, да се оваквих примера не нађе више у редовима свесног радништва. Нама није жао тих отпадника јер знамо какав је њима достојан Вучко Радуловић, који се и овде показао врло непоштен а и они остали сигурно нису бољи од њега“.²⁴

Средином 1904. године основан је Савез металских радника. Крагујевачки „Радник“ је у мају 1904. године обавештавао:

„Прошле недеље образован је овде Савез Металских радника. У овај Савез улазе као чланови сви радници који раде по металу: бравари, дреери, ковачи, ливци, инструментари, лимари, казанције, пушкарни, поткивачи, сајдије, машинисте и електро-техничари“.²⁵

Августа 1904, на позив Савеза металских радника, организују се и металски радници у Чачку:

„Пододбор Савеза металских радника основан је 3. августа у Чачку, у привремену управу ушли су ови другови: председник Теофил Васиљевић, благајник Милош Костић, секретар Јован Јовановић. За чланове управе: Лазар Костић и Живко Бурић. Надзорни одбор: Младен Константиновић, Тодор Тодоровић и Меда Бузуровић“.²⁶

После одржаног радничког збора у фебруару 1905. године, када се радништво изјаснило против Закона о радњама, основан је нови синдикални пододбор. Јула 1905. образован је пододбор Савеза дрводељских радника:

„Другови из Чачка осетили су потребу за организацијом и основали су пододбор Савеза Дрводељских радника. Управа Савеза дрводељских радника изјављује овим путем да је њихов избор примила. У управу

ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РАДНИШТВА У ЧАЧКУ
У ПРВИМ ГОДИНАМА XX ВЕКА

изабрани: за председника Стеван Топаловић, за благајника Велиман Пештерац — Видојевић, за секретара Драгутин Перић, за Надзорни одбор Михаило Јовановић и Радомир Лазовић.²⁷

Из биланса Савеза кожарско-прерађивачких радника види се да су организовани радници Чачка у овом синдикалном пододбору на име чланских уплата за месец мај и јуни 1905. године уложили 10 динара.²⁸

„Пододбор Савеза Кожарско-прерађивачких радника у Чачку на својој седници 4. августа ове године на упражњено место једнога члана управе изабрат је друг Илија Лазаревић. Управа се конституисала овако: председник Обрад Стојановић, благајник Илија Лазаревић, секретар Ђорђе Петровић. Надзорни одбор: Мића Чакаревић, Мирко Јовановић. Јавља се радницима обућарским да не долазе, јер има довољан број радника.“²⁹

„Радничке новине“ су почетком 1905. године позивале пододбор Савеза металских радника у Чачку да одмах пошаље извештај и новац својој централни, јер, ако се то не учини у најкраћем року, одговорно ће лице бити кривично тужено.³⁰ О стању у овом синдикалном пододбору расправљало се и на седници Главног радничког савеза 2. фебруара 1905. Тада је „На захтев Савеза металских радника да се извиди стање његових пододбора у Ваљевоу и Чачку решено: да се за Ваљево тражи извештај преко ре-визора а за Чачак преко Радничких новина“.³¹

Организујући се у синдикалне пододборе, радничка класа Чачка повела је организовану, економску, класну, синдикалну борбу против неправедне експлоатације, лоших животних и радних услова, за хумано праведно радничко законодавство, које ће сваком раднику обезбедити достојан живот.

После Другог конгреса ССДП у марту 1904. године у Београду, када су усвојени Статут и Правила организације ССДП, партија је постала организационо јача и политички снажнија.³² Из партијских писама и прогласа месним партијским организацијама види се да Главна партијска управа захтева да се свако место јави чим образује месну партијску организацију, и да „при приману пријављених лица за чланове партије треба организације да буду необично обазриве и да се не журе за већим бројем уписаних чланова, које се могу увући и људи непоштени, као и људи који имају супротне интересе интересима радничке класе“.³³ Чачанско радничко друштво приредило је уочи радничког конгреса, „Чисто радничку забаву“ 2. фебруара 1904. Забава је организована на опште задовољство. Певао је раднички хор, који је све својим певањем задовољио. На забави је зарађено 195,60 динара.³⁴

У „Радничким новинама“ у октобру 1904. у тексту „Избори у окрузима“ аутор Момчило Ђ. Јанковић анализирао је политички и економски аспект организовања ССДП: „Други конгрес решио је да се приступи организацији странке. И до сада имамо политичке организације у Београду и Чачку. Иначе нигде. Са синдикатима стоји мало боље по броју, али тако исто рђаво по организацији“.³⁵ На основу „Записника заједничке седнице Управе партијске и Гл. радничког савеза“ од 13. фебруара 1905. године где се читало писмо другова из Чачка у коме као партијска организација извештавају о одржаном радничком збору на коме су претресали „Пројекат закона о радњама“³⁶ решено је: „Пошто у Чачку не постоји партијска организација службено, то да се друговима јави да они не могу радити ништа у име организације, односно Партије“.³⁷ Вероватно је у Чачку основана привремена партијска управа ССДП.³⁸

Зато су на седници одржаној 13. јуна 1905. године Главна партијска управа ССДП и Главни раднички савез предложили да се за кандидата у предстојећим изборима у име чачанског огранка ССДП истакне Миљко Савић.³⁹ На основу Статута, Месна организација ССДП јавила је Главној партијској управи у Београду у септембру 1905. године „да ће одржати јавни збор ради агитације и избора сталне управе“. Тражили су да им се пошаље књига благајне и остале потребне ствари. „Решено: да се објави преко листа, и да им се пише да они сами направе књигу благајне“.⁴⁰

„Радничке новине“ су 21. септембра 1905. обавестиле раднике широм Србије о збору чачанских радника:

„Месна партијска организација одржала је збор, који је био добро посећен. О значају политичке организације реферисао је друг Гаковић. Партијски програм тумачили су: Гаковић, Јово Пантић, Драгутић Перић и Богдан Гојковић. На збору је изабрана стална управа Месне организације у коју су ушли: председник Димитрије Гаковић, ткачки радник, секретар Драгутић Перић, столарски радник, благајник Јова Пакић, обућарски радник. За ревизоре су изабрани: Милан Павловић, кројачки радник, и Богдан Гојковић, абацијски радник. И упис у странку вршен је на збору. Упис се иначе врши сваке суботе у време од 7 до 9 часова, и празником од 8—10 пре и 2—4 по подне у друштвеном стану кафане „Цар Лазар“.“⁴¹

На збору месне партијске организације у Чачку расправљало се о агитацији за општинске изборе, о агитацији за упис у странку, при чему је наглашено: „Да се сваки човек, који држи да је социјалист, упише у странку, да живи политички и да омогући странци живот“.⁴² На овом збору радништво Чачка доследно је спроводило одлуке и резолуције Трећег конгреса ССДП⁴³ показу-

јући, при том, високо развијену класну свест и потребу политичког организовања која добија снажније организационе облике унутар саме ССДП. Неколико дана касније, 19. септембра, на седници Главне партијске управе и Главног радничког савеза, председник Радован Драговић саопштио је: „Из Чачка јављају да су држали збор и изабрали сталну управу. Прима се к знању“.⁴⁴

Чачански радници супротставили су се „Пројекту закона о радњама“, чиме су још једном, заједно са радницима Србије, указали на тежак положај српског радништва у условима безпоштедне експлоатације. Управа организације послала је допис организованим београдским радницима, који су демонстрирали против буржоаског парламентаризма и буржоаских партија.⁴⁵ „Чачак. Узимамо учешћа у демонстрацијама против нападања на српске раднике. Доле са Пројектом Закона о радњама! Живело радничко законодавство. Живела социјална демократија!“⁴⁶

Крајем 1905. године изабрана је нова управа. У њу су ушли познати раднички трибуни, проверени раднички борци овог краја: председник Милета Ђурчић, опанчарски радник, секретар Чеда Матијевић, абацијски радник, благајник Јован Пакић, обућарски радник, и ревизори: Богдан Гојковић, абацијски радник, и Здравко Видаковић, обућарски радник. Тиме су створени услови за још садржајнији рад чачанских радника окупљених у Месну организацију Српске социјалдемократске странке,⁴⁷ бројне синдикалне пододборе, радничко друштво „Абрашевић“, новоосновану радничку задругу-комуну „Свест“ у Атеници. На основу података о раду Месне организације ССДП од 1. августа 1905. године, види се да је она имала 53 члана мушких 50, женских три и три синдиката са 185 чланова. „Радничке новине“ су у Чачку продаване у 150 примерака. Оснивањем радничко-уметничке групе „Абрашевић“ 1905. године, којој је био циљ гајење социјалистичке песме, драме и ширење напредних идеја, створени су солидни услови за даљи развој радничког покрета у Чачку, чему је доста допринео Милета Ђурчић, први председник овог културно-уметничког друштва. „Радничке новине“ јавиле су 14. децембра 1905. године о радничкој забави у Чачку. Из текста „Добровољни прилози са забаве у Чачку“, види се да су радници радо давали прилог за касу своје организације, а на забави је запажено присуство лекара, чиновника општине чачанске, учитеља, хотелијера и трговаца, што је говорило о ширини класно-социјалног покрета чачанског радништва у првим годинама XX века.

Н А П О М Е Н Е

1. Др Бранко Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац 1815—1865“, Историјски архив, Чачак (ИАЧ), 1968, стр. 27.
2. Године 1885. Фердинанд Крен проширио је капацитет своје пиваре, уграђујући парну машину, дотерану из Беча, и казан за кување пива од 2.000 литара. Ово је време када се коначно почиње формирати чачанска чаршија у регулационо-урбанистичком смислу. Видети, Миле Мојсилковић, „Саобраћајне прилике и везе Чачка и околине у 19. веку“, Зборник радова Народног музеја, I, Чачак, 1969, стр. 149.
3. Архив Србије у Београду, Министарство за народну привреду, Т-Ф. XXXVI — П — 2 — 1960. Прва редовна скупштина чачанске Штедионице одржана је у Чачку 21. јануара 1886. године. Почетком 1906. године Штедионица је имала 26 акционара. О новчано-кредитним односима у региону Чачка писано је у више наврата. Добра је студија мр Станоја Мандића „Привредне могућности и потребе региона Чачка“, Чачак, 1973. године, као и рад истог аутора „Новчано-кредитне организације у региону Чачак“ Зборник радова Народног музеја, Чачак, 1972, стр. 121—141.
4. Архив СР Србије, Министарство народне привреде, Т XXVI — 4 — 1906
5. Архив СР Србије Београд, Министарство народне привреде, Т — XXXIII — 4 — 1906.
6. М. Јаковљевић, „Раднички покрет у чачанском крају“, Чачак, 1978, стр. 5.
7. Идеју о удруживању, која је међу српским радницима ухватила чврст корен још педесетих година XIX века, остварили су крагујевачки радници основавши Дружину крагујевачких кројачких радника за међусобно помагање у болести и смрти, коју је потврдило начелство крагујевачко 27. маја 1885. године. (др Младен Вукомановић, „Радничка класа у Србији у другој половини 19. века“, стр. 166—169).
8. „Сто четрдесет година чачанске гимназије 1837—1977. година, део „Историјат“, издање Гимназије „Филип Филиповић“, Чачак 1977, стр. 5.
9. Еснафска уредба — законодавни акт из времена Александра Карађорђевића донесена је 14. јуна 1847, а допуњена 1849. и 1853. године. Њен циљ је био — уређење занатских и трговачких еснафа у Србији. Важила је до 1910. године када је донесен Закон о радњама (Раднички социјал демократски календар за 1905. годину — Димитрије Туцовић „Сабрана дела“, I, стр 269).
10. „Радничке новине“ број 17, Београд, 2. март 1904; „Радничке новине“ број 10, Београд, 1903; „Положај радничара у Овчарско-кабларској клисури“.
11. „Радничке новине“ број 17, Београд, 2. март 1904.
12. „Радничке новине“ број 29, Београд, 4. јул 1903: „Организација радништва у Чачку“.
13. У овој поздравној поруци нишким радницима помињу се: Драгољуб Гогић, Лазар Деспотовић, Милан Павловић, Никола Илић, Светислав Јанковић, Влада Вуксановић и Милета Ђурчић, Велисав Јинић, Панта Кулиновић, Радојица Танасковић, Радомир А. Ивановић.
14. „Радничке новине“ број 31, Београд, 11. јул 1903.
15. За чланове привремене управе чачански радници су изабрали: Н. Илића, Теофила Васиљевића, Михаила Јовановића, Николу Ј. Деспотовића и Војислава Стефановића.
16. „Радничке новине“ број 31, Београд, 11. јул 1903.
17. „Радничке новине“ број 63, 64, 65 из 1903.
18. „Радничке новине“ број 10, Београд, 9. март 1902.
19. „Радничке новине“ број 63, Београд, 1903.
20. „Радничке новине“ број 63, Београд, 1903.
21. „Радничке новине“ број 64, Београд, 1903.
22. „Радничке новине“ број 63, Београд, 1903.
23. „Радничке новине“ број 65, Београд, 1903.
24. „Радничке новине“ број 65, Београд, 1903.

ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РАДНИШТВА У ЧАЧКУ
У ПРВИМ ГОДИНАМА XX ВЕКА

25. „Радничке новине“ број 32, Београд, 17. јул 1903.
26. „Радничке новине“ број 36, Београд, 30. јула 1903.
27. „Радничке новине“ број 42, Београд, 15. август 1903.
28. „Радничке новине“ број 42, Београд, 15. август 1903.
29. „Радничке новине“ број 49, Београд, 12. септембар 1903.
30. „Радничке новине“ број 47, Београд, 2. септембар 1903.
31. „Радничке новине“ број 47, Београд, 2. септембар 1903.
32. Чланска књижица ССДС Београд 1904. година, стр. 11—17 АЗИРПС, СДП-16.
33. Чланска књижица ССДС Београд 1904. година, страна 11—17 АЗИРПС, СДП-16.
34. „Радничке новине“ су у септембру 1903. године извештавале да су радници Ужица усвојили „Резолуцију збора радника и грађана у Ужицу одржаном 31. августа (14. септембра) 1904. године, поводом официрске завере.“ („Радничке новине“ број 49, Београд, 12 (15). септембар 1903).
35. Контразавереници — група официра у нишком гарнизону, на челу са генералом Михаилом Магдаленићем, били су присталице свргнуте династије Обреновића. У догађајима од 29. маја (11 јуна) 1903. („Радничке новине“ 12. септембар 1903. године) били су и огорчени противници радничког и социјалистичког покрета у Србији. Они су осудили и целу управу ССДП на смрт („Радничке новине“ 5. септембар 1903).
36. Податак да је Димитрије Туцовић учествовао у писању Резолуције закључује се и по томе што је он био гост на збору и један по имену поменути говорник („Радничке новине“ 2. септембар 1903). Овај податак је узет из библиографије о Димитрију Туцовићу из књиге Димитрије Туцовић, „Сабрана дела“, I, Рад, Београд, 1975, стр. 42.
37. „Радничке новине“ број 47, Београд, 2. септембар 1903, рубрика „Наши дописи“.
38. „Радничке новине“ број 24, Београд, 15. јуна 1902.
39. „Радничке новине“ број 63, Београд, 193: „Правила чачанског радничког друштва“.
40. „Радничке новине“ број 47, Београд, 2. септембар 1903.
41. „Радничке новине“ број 51, Београд, 20. септембар 1903.
42. „Радничке новине“ број 51, Београд, 20. септембар 1903.
43. „Радничке новине“ број 51, Београд, 20. септембар 1903.
44. У „Правилима организације“ ССДС поред „Статута“, регулисана је активност месних организација: „Благајник шаље обрачун Партијској управи редовно сваких 3 месеца“ (члан 11) и „секретарова је дужност, поред осталог, и то да извештава партијски орган о сваком важнијем раду организације: предавањима, зборовима, конференцијама изборној борби итд“. ССДС Београд, 1904. година АЗИРПС СДП-16“.
45. „Радничке новине“ број 13, Београд, 5. фебруар 1903.
46. „Радничке новине“ број 59, Београд, 22. октобар 1903: „Читаоница Београдског радничког друштва“.
47. „Радничке новине“ број 7 од 28. јануара 1904. писале су: „Како се у нас јавља потреба за већим теоријским делима марксистичког социјализма, тиме би се једном изашло из уског оквира брошурица, предузели смо издвајање библиотеке у којој ће излазити темељно расправљање онога што раднички покрет собом носи. Све библиотеке излазиће једанпут месечно на 5 штампарских табака средње осмине на финој хартији“. У овој библиотеци штампана су следећа дела: К. Кауцки, „Аграрно питање“, Ф. Енгелс, „Порекло породице, приватне и својине власништва“, Дарвинова „Револуција у науци“, А. Лабриола, „Материјалистичко схватање историје“.
48. Као под 47.

II

1. 28. децембра 1903. године радници Горњег Милановца основали су Радничко друштво „Радничке новине“ број 1, Београд, 6. јануар 1904.
2. „Радничке новине“ број 62, Београд, 4 август 1904.

3. „Радничке новине“ број 62, Београд, 4 август 1904.
4. О проблемима рада и деловања ССДП на селу, међу сеоским масама пролетаризованог најамног сељаштва, расправљало се и на Трећем конгресу ССДП 1905. године. У дискусији је, поред Димитрија Туцовића, учествовало још 11 делегата. У реферату „Избори у окрузима“ Лука Павићевић је поднео предлог:

„РЕЗОЛУЦИЈА

1. Српско-радничка социјал-демократска странка нема још довољно разлога да улази у окружне општинске изборе и
2. Конгрес ставља у дужност Партијској управи да уколико се интензивније пролетаризација маса на селима врши, да партијска управа својом живом речи поред агитације у вароши припрема сеоски пролетеријат за класну борбу социјалистичког револуционарног пролетеријата“.
- („Радничке новине“ број 42 и 77, Београд, 11. маја и 14. септембра 1905).
5. „Радничке новине“ број 62, Београд, 4. август 1904.
6. Поводом крвавих крагујевачких догађаја донета је резолуција на великом радничком збору у Београду 4. јула 1904. („Радничке новине“ број 54, Београд, 7. јул 1904). Крагујевачким догађајима „Радничке новине“ су доста писале у јулским бројевима 1904. („Радничке новине“ број 53 од 4. јула и број 54 од 7. јула 1904). Лист „Радник“, орган Месног одбора социјалдемократске странке у Крагујевцу, у броју 19 од 9. јула 1904, у тексту „Дахијски зулуми српских официра и њихове војске у Крагујевцу“, обавестио је читаоце о тим крвавим догађајима.
7. „Радничке новине“ број 62, Београд 4. август 1904.
8. Димитрије Туцовић, „Раднички социјал-демократски календар за 1905. годину“, Београд, 1904. година, Сабрана дела Димитрија Туцовића, I, Рад, Београд, 1975, стр. 264.
9. Из „Радничких новина“ број 23 од 20. марта 1904, у којима је објављен „Биланс касе Чачанског радничког друштва“, на основу потписаних чланова Надзорног одбора, уочава се да се вероватно ради о председнику Надзорног одбора Вићентију Арносу (примедба аутора). „Радничке новине“ у броју 46 од 12. јуна 1904. писале су: „Винко Арнос сајција по занимању, налази се у Србији већ неколико година. Он је поданик Аустро-угарске; али, од како је у Србију прешао, није одговарао „поданичким дужностима“, нити је ишао на војничке дужности, на којим је позиван у Аустро-угарску. Према законима Аустро-угарске он је већ кривац, велеиздајник, један од најтежих политичких криваца, или, у најмању руку, војнички бегунац. Као такав, он не сме прелазити у Аустро-угарску, јер га тамо очекују или вешање или тешка робија. Он, дакле, има несумњиво право азила, њега нико није смео из Србије кренути, чак и да га Аустро-угарска тражи. Винко је одличан радник, способан у свом занату, уз то добар и механичар и увек је лепо радио. Он је интелигентан човек. Радио је и радња му ишла лепо. Али Винко је Социјал-Демократа, и зато је страдао; начелство округа Чачанског протерало га је у Босну, предало га у руке Аустро-угарским властима“. У вези овог случаја „Радничке новине“ писале су и у броју 52 од 3. јула 1904. године: „Одликован Обрад Благојевић окружни начелник у Чачку, који је у овој демократској земљи погазио право азила, одликован је орденом на предлог радикалске владе, за овако ревносно гажење Устава. И треба га одликовати. Кога ће, ако не њега. Човек је од заслужних људи“.
10. Као под 8. О овоме су писале и „Радничке новине“ у броју 67, Београд 18. август 1904.
11. Као под 8. „Радничке новине“ писале су следеће, 1905. године, у броју 93, од 9. новембра у рубрици „Вести“: „Влада Вуксановић обућарски радник из Б. Баште венчаће се у недељу 13. ов. м. у Рогачици са другарицом Лелосавом, кћерком Јевте Јевтовић економа из Рогачице“.
12. „Радничке новине“ број 62, Београд, 4. август 1904.
14. „Радничке новине“ број 28, Београд, 9. април 1904. Чачанско радничко друштво је сматрало да, на основу чл. 2 ст. 7 Закона о таксама, и чл. 1 свог

ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РАДНИШТВА У ЧАЧКУ
У ПРВИМ ГОДИНАМА XX ВЕКА

правилника, није дужно да налспи таксу на проглас и позиве. Чачански радници су следили позив Главног радничког савеза са Другог конгреса у виду „Предлога Резолуције о прослави Првог маја“. („Радничке новине“ број 25, Београд, 26. март 1904).

15. „Радничке новине“ број 28, Београд 9. април 1904.

16. „Радничке новине“ број 76, Београд 18. септембар 1904.

17. Младен Вужомановић, „Стуб борбе радничке класе“, „Политика“, Београд, 17. новембар 1974, стр. 7, посебан додатак.

Димитрије Туцовић је саставио преднацрт Правила Главног радничког савеза, која су усвојена на Трећем конгресу Главног радничког савеза 6. и 7. (19. и 20. јуна) 1905. године у кафани радничке кооперативе „Народни Дом“. Реферат о новим правилима Радничког савеза поднет другог дана Трећем конгресу — реферат Д. Туцовић; Записник седница III Конгреса Главног радничког савеза; „Радничке новине број 5 од 12. јануара 1905.“

18. Др Драгослав Јанковић, „О политичким странкама у Србији 19 века“, Београд, 1951, стр. 138.

19. „Радничке новине“ број 3 и 17. VIII, 6. IX, 18. 10 1902. године.

19. „Радничке новине“ број 3 и 17. VIII, 6. IX, 18. 10 1902. године.

20. „Радник“ број 17, Крагујевац, 26. јул 1904.

21. „Радник“, број 18, Крагујевац од 3. јула 1904.

22. „Радничке новине“ број 67, Београд 18. август 1904.

23. „Ново време“, Београд, 30. октобар 1904.

24. „Радник“, број 25, Крагујевац, 22. август 1904.

25. „Радник“, број 11, Крагујевац, 9. мај 1904.

26. „Радничке новине“ број 70, Београд, 28. август 1904.

27. „Радничке новине“ број 50, Београд, 11. јул 1905.

28. „Радничке новине“ број 70, Београд, 20. август 1905.

29. „Радничке новине“ број 79, Београд, 21. септембар 1905.

30. „Радничке новине“ број 11, Београд, 5. фебруар 1905.

31. „Радничке новине“ број 12, Београд, 9. фебруар 1905.

32. Српска социјал-демократска странка, Чланска књижица, Београд, 1904.

АЗИРПС, СДП-16.

33. „Радничке новине“ број 41, Београд, 26. мај 1904.

34. „Радничке новине“ бр. 17, Београд, 2. март 1904.

35. „Радничке новине“ број 80—85, Београд, 2—20. октобар 1904.

36. Почетком фебруара 1905. у Чачку је одржан раднички збор, који се изјаснио против предлога Закона о радњама и придружио се резолуцији београдских другова. („Радничке новине“ број 13, 10. фебруар 1905).

37. Записник заједничке седнице Управе партијске и Главног радничког савеза 2. фебруар 1905. године, „Српска социјал-демократска партија“, I, Нолит, Београд, 1966, стр. 471.

38. У Пројекту Статута ССДП у другом делу се предвиђа: „У којим местима није могуће основати организацију, бирају се повереници (чл. 9). Повереници се бирају сваке године и то пошто се одржи Партијски конгрес. Повереници су дужни доставити Партијској управи свој избор са тачно обележеном адресом“, ССДП, Београд, 1904, АЗИРПС СДП-16.

39. Истицање кандидата на седници Главне партијске управе и Главног радничког савеза уочи избора 1905. године у складу је са Статутом ССДП (члан 7): „Организације се морају покоравати одулкама Партијске управе и стоје под њеном контролом. Свака организација обавезна је да тромесечно шаље извештај Партијској управи. Ако то организације не буду вршиле, а ничим не оправдају, партијска их управа може укинути. Чл. 8: „Појединачне организације не смеју вршити кандидације без одобрења Партијске управе. Кандидације које немају одобрење Партијске управе не важе и Партијска их управа може оборити“ ССДП, АЗИРПС — СДС — 16 — чланска књижица.

40. Записник са седнице Управе СДС и Управе Радничког савеза од 10. септембра 1905. године — председавао председник Радован Драговић, Српска социјал-демократска партија, I, Нолит, Београд, 1966, стр. 525.

41. „Радничке новине“ су раније, у броју 69 од 17. августа 1905. године, у рубрици „Вести“, обавестиле раднике: „Месна организација у Чачку врши

упис у странку сваке суботе увече и недељом у друштвеном стану код „Драгачевца“.

42. „Радничке новине“ број 79 од 21. септембра 1905. године: „Збор месне организације“.

43. Радници Чачка послали су поздрав Трећем конгресу ССДП 5. 6. јуна 1905. у Крагујевац: „Честитамо данашњи рад. Живела радничка свест. Победа је наша. Доле полиција, милитаризам, садашње друштвено уређење“. („Радничке новине“ број 69 од 17. августа 1905.)

44. Записник са седнице Главне управе ССДП и Главног радничког савеза од 19. септембра 1905. године, Српска социјал-демократска партија, I, стр. 525.

45. „Радничке новине“ број 97 од 23. новембра 1905. године: „Вести из удружења“.

46. „Радничке новине“ број 97 од 23. новембра 1905.

47. „Радничке новине“ број 104, Београд, 17. децембар 1905: „Месна организација у Чачку извештава све другове да ће сваке суботе од 7—9 часова у свом локалу код кафане „Цара Лазара“ држати поучна предавања. Сваки радник треба да редовно посећује ова врло корисна предавања“.

DÉBUTS DE L'ORGANISATION POLITIQUE DES OUVRIERS DE ČAČAK DANS LES PREMIÈRES ANNÉES DU XXe SIÈCLE

La naissance et le développement du mouvement ouvrier organisé de Čačak sont dus à la croissance des forces de production et à la pénétration des idées socialistes de Svetozar Marković dans la structure économique faible de la société serbe qui, à la fin du XIXe siècle, était caractérisée par des contradictions.

La fondation d'une organisation social-démocrate en tant qu'organe de l'Union des ouvriers eut lieu dans cette ville en 1903. Cet événement fut précédé par une lutte organisée des ouvriers pour des conditions de vie et de travail meilleures (diminution des heures de travail, augmentation des salaires, assurances prescrites par la loi pour les cas de maladie ou de mort).

Les ouvriers de Čačak étaient réunis à l'époque dans leurs comités syndicaux de base: ils organisaient des grèves et autres formes de lutte pour leurs droits, insistaient sur les antagonismes qui opposaient les classes nettement différenciées de la société serbe. En entreprenant de nombreuses actions, comme, par exemple, le grand meeting des sociaux-démocrates de l'arrondissement de Čačak, qui eut lieu en 1904, ils s'associaient à la lutte organisée des ouvriers de la Serbie contre l'oppression et l'exploitation.

Les débuts de l'organisation politique des ouvriers de Čačak dans les premières années du XXe siècle, dont la présente contribution témoigne par l'éloquence des documents cités, sont certainement dus aux intérêts de classe de la conscience ouvrière évoluée. Cette organisation avait pour but d'élaborer l'unité de la lutte de classe, politique et économique, pour des rapports sociaux plus justes dans les domaines de la production et de la répartition des biens créés par le travail.